

RÉSZLETEK BHĀSARVAJŊA NYĀYABHŪṢAᅇĀJĀBÓL

PAJOR SĀNDOR

BEVEZETÉS

A *nyāya* a klasszikus hindu filozófia egyik legnagyobb és legmaghatározóbb iskolája, talán csak a *vedānta* tudhat magáénak több filozófust és több művet.¹ A *nyāya* kezdeteit sok bizonytalanság övezi, annyi azonban biztosnak látszik, hogy az Kr. e. III. században az alapjai már megvoltak, és talán valamivel későbből maradt ránk Gautama Akṣapāda *Nyāya-sūtrája* („a *nyāya* vezérfonala,” a továbbiakban NS), amely számos kommentátort sarkallt alkotásra, és egyszersmind meghatározó alapkövévé vált a klasszikus hindu filozófiának. A *nyāya*ra szokás úgy tekinteni, mint India ortodox hindu logikai iskolájára, és habár idővel születtek tisztán logikai jellegű művek is, a *nyāya* elsősorban nem logikával, hanem ismeretelmélettel, a világgal, a világban létező és a világot megismerni akaró emberrel, a megismerhető dolgokkal, és így többek közt Istennel is foglalkozott.

Bhāsarvajña az egyik legjelentősebb korai *nyāya* filozófus, már csak azért is, mert képes és hajlandó volt merőben új dolgokat mondani. Ezzel együtt életéről szinte semmit sem tudunk. Néhányan felvetették, hogy Bhāsarvajña kasmíri filozófus lenne,² ám a rendelkezésre álló érvek nem túl meggyőzőek.³ Az is kérdéses, hogy Bhāsarvajña mikor élt és alkotott. Datálásának felső határát Udayanához köthetjük, így a felső határ 980 körül lehet.⁴ Mivel Bhāsarvajña idézi Prajñākaraguptát a *Nyāya-bhūṣaᅇā*ban, ezért az alsó határ Prajñākaragupta lenne, akinek munkás-

¹ Az alábbiakban közölt fordítás elkészítésében rengeteget segített nagyra becsült tanárom, Ruzsa Ferenc. Munkájáért köszönettel tartozom.

² Laxmesh V. Joshi: *A Critical Study of the pratyakṣa pariccheda of the Nyāyabhūṣaᅇā of Bhasarvajña*. Gujarat University, doktori disszertáció, 1978, 3; T. K. Narayanan: *Nyāyasāra of Bhāsarvajña, a Critical Study*. Thesis Submitted to the University of Kerala for the Degree of Doctor of Philosophy, Kerala, 1981, 20; Anantalal Thakur (ed.): *Nyāyabhāṣyavārttika of Bhāradvāja Uddyotakara*. Delhi, Indian Council of Philosophical Research, 1997, viii.

³ Bővebben lásd Pajor Sándor: *A korai njāja istenképe és atomizmusa*. ELTE doktori disszertáció, Budapest, 2020, 53–54.

⁴ faculty.washington.edu/kpotter/ckeyt/home.htm (2021. 04. 11.).

sága 780-ra tehető.⁵ A fentiekben támpontként használt, sztenderdnek tekinthető szakirodalom Bhāsarvajña munkásságát 940-re teszi.

Bhāsarvajñának összesen négy művet tulajdonítanak: (1) *Nyāya-sāra* („a *nyāya* lényege,” a továbbiakban NSā), (2) *Nyāya-bhūṣaṇa* („a *nyāya* éke,” a továbbiakban NBhū), (3) *Ratna-ṭīkā* („az ékkő-kommentár”) és (4) *Nitya-jñāna-viniścaya* („az örök tudás meghatározása”). Közülük az első kettő a *nyāya* filozófiához tartozik, a harmadik egy *pāśupata* mű, a negyedik sajnos nem maradt fenn, de annyit tudunk, hogy szintén a *nyāya* filozófia egyik műve, amelyben a buddhista tanokat támadja.⁶ Elképzelhetőnek tartom, hogy a *Nitya-jñāna-viniścaya* egy ellenirat lehetett, amelyben szerzőnk Dharmakīrti *Pramāṇa-viniścay*ját („az érvényes ismeretforrások meghatározása”) támadja, ahogyan teszi azt Bhāsarvajña a NBhū Istent tárgyaló részeiben több helyütt is. A hagyomány szerint a NBhū a NSā autokommentárja, és ezt tudtommal mindeddig rajtam kívül senki sem kérdőjelezte meg. Korábban sikerült két olyan szöveghelyet azonosítanom a NSā-ban és a NBhū-ban, amelyek arra utalnak, hogy a két mű szerzője nem lehet azonos.⁷ Ha ez igaz, akkor a NSā egy olyan korábbi *nyāya* mű lehet, amely már a *pāśupata* filozófia jegyeit hordozza, s amely láthatólag remekül illeszkedett Bhāsarvajña filozófiájához.

Bhāsarvajñára szokás úgy gondolni, mint a *nyāyan* belüli skizma elsődleges forrására,⁸ ugyanis műveiben több ponton is szembefordul a NS kommentátori hagyományával. Téves lenne azt gondolni, hogy az említett skizmához vezető valamennyi újító gondolatot ő fogalmazta volna meg,⁹ de egyelőre úgy tűnik, hogy elsődleges forrásaink erről az alternatív *nyāya* iskoláról a hagyományosan Bhāsarvajña nevéhez kapcsolt NSā és a – talán tévesen – autokommentárnak tartott NBhū. A későbbiekben a Bhāsarvajña által is hirdetett *pāśupata* tanokat követő *nyāya* filozofusokat *nyāyâika-deśin*eknek („a *nyāya* filozofusok egy része”) nevezték.¹⁰ Az általam vizsgált NBhū-kéziratok közül a legfontosabb¹¹ és a NBhū egyetlen könyvkiadása is használja a *nyāyâika-deśin* vagy a *nyāyâika-deśa* („a *nyāya* filozófia egy része”) kifejezést szél-, illetve lábjegyzeteiben a klasszikus *nyāyával* nehezen összeegyeztethető, de mégsem a vitapartner álláspontjának beállított állítások megjelölésére.

Bhāsarvajña hírnevét valószínűleg a NBhū-nak köszönheti, hiszen egyes források a szerzőt a Bhūṣaṇa-kāra („a *Bhūṣaṇa* szerzője”) névvel illetik.¹² Nevét más

⁵ Vö. uo.

⁶ Narayanan: *Nyāyasāra of Bhāsarvajña*, 25–26.

⁷ Pajor: *A korai njája istenképe*, 73–76.

⁸ Karl H. Potter (ed.): *Encyclopedia of Indian Philosophies II, Indian Metaphysics and Epistemology: The Tradition of Nyāya-Vaiśeṣika up to Gaṅgeśa*. Delhi, Motilal Banarsidass, 1977, 398.

⁹ Narayanan: *Nyāyasāra of Bhāsarvajña*, 321.

¹⁰ Potter (ed.): *Encyclopedia of Indian Philosophies II.*, 399.

¹¹ *Nyāya-bhūṣaṇa* kézirat – Pātan, Hemaandra Jñāna-mandir: 10717 = NBhū (A).

¹² Narayanan: *Nyāyasāra of Bhāsarvajña*, 275.

források Bhāvasarvajña alakban ismerik,¹³ akárcsak az általam vizsgált kéziratok kolofónjai. A Bhā név gyakori volt a *pāśupata śaivák* körében,¹⁴ de nem csak ennek alapján gondolhatjuk, hogy Bhāsarvajña a *pāśupata* szektához tartozott: amikor NBhū ellentmond a NS-nak, akkor azt azért teszi, mert az eredeti *nyāya* nézeteket igyekezett összeegyeztetni a *pāśupata* tanokkal.¹⁵ Egyszersmind kérdésesen felül áll, hogy Bhāsarvajña *pāśupata* filozófus volt-e, hiszen a harmadik műveként említett *Ratna-ṭīkā* az érett *pāśupata* egyik legfontosabb forrása.¹⁶

Az alábbiakban összegyűjtöttem néhány részletet a NBhū-ból, amelyeken keresztül megismerhető Bhāsarvajña istenképe, amely a klasszikus monoteizmus legjellemzőbb jegyeit hordozza. Az alábbi válogatásban nem törekedhettem teljességre, már csak azért sem, mert a NBhū könyvkiadása mintegy 650 oldal hosszú, amelyből legalább 40 oldal foglalkozik közetlenül Istennel. Igyekeztem olyan részleteket összeválogatni, amelyek Isten szükségszerű voltával, Isten tudásával és tevékenységével foglalkoznak. Bhāsarvajña szerint – hasonlóan a többi *nyāya* filozófushoz – azért szükségszerű Isten léte, mert a karma törvénye működik, ám a karma (mint nem tudatos princípium) nem tudhatja, hogy milyen tetteredményt kell okoznia az egyén számára. Ráadásul az összes lény valamennyi tette egy végtelesen bonyolult rendszert alkot, éppen ezért csak egy mindentudó és mindenható Isten lehet képes a világ igazságos és folyamatos működtetésére.¹⁷

Az alábbi fordítások a doktori disszertációmban közölt kritikai kiadáson alapulnak,¹⁸ amelyhez felhasználtam a NBhū egyetlen nyomtatott kiadását,¹⁹ és a rendelkezésemre álló két kéziratot,²⁰ amely valószínűleg az összes ránk maradt kézirat az említett műnek.²¹ Mivel ezt a kritikai kiadást korábban még nem publikáltam, a lánkjegyzetben közlöm a szanszkrit szöveget a kritikai apparátus nélkül, majd zá-

¹³ Erich Frauwallner: *History of Indian Philosophy*, Vol II. Transl. V. M. Bedekar. Delhi, Motilal Banarsidass, 1997, 9.

¹⁴ Narayanan: *Nyāyasāra of Bhāsarvajña*, 20.

¹⁵ Bővebben lásd Pajor: *A korai njája istenképe*, 54–55.

¹⁶ Charles Dillard Collins: *The Iconography and Ritual of Śiva at Elephanta*. State University of New York Press, 1988, 131.

¹⁷ A témában lásd még Pajor Sándor: „A korai *nyāya* istenérve.” *Vallástudományi Szemle*, 2018/3, 9–24, *passim*.

¹⁸ Pajor: *A korai njája istenképe*.

¹⁹ Svāmī Yogendrānandaḥ (ed.): *Nyāyabhūṣaṇam*. Vārānasī, ṣaḍḍarśanaprakāśanagranta-hamālayāḥ prathamam puṣṭam, 1968 = NBhū (Y).

²⁰ NBhū (A) és *Nyāya-bhūṣaṇa*-kézirat, Bhandarkār Oriental Research Institute: 625 6187–76 = NBhū (B).

²¹ A kéziratokkal történő munkát a Bécsi Egyetem Dél-ázsiai, Tibeti és Buddhista Tudományok Tanszéke „*Metaphysics and Epistemology of the Nyāya Tradition III – Sources, History, Ideas: A Critical Edition of the Nyāyabhūṣya*” (FWF Projects P 24388–G15) tudományos programjának köszönhetően volt lehetőségem elvégezni.

rójelben megadom a NBhū egyetlen könyvkiadásának oldalszámát és sorszámát, ahol az idézett részlet kezdődik, ezenkívül megadom a doktori disszertáció oldal-számát és sorszámát, ahol megtalálható a szanszkrit kritikai kiadás az apparátussal együtt. A lábjegyzetben közölt szanszkrit részleteket latin betűs átiratban közlöm, amelyben a szóösszetételeket kötőjellel választom el, a magánhangzók összeűszását háztetővel jelölöm, és lebegő ponttal választom el a fosztóképzőket vagy a szinte egy szóvá nőtt szóösszetételeket (pl. *āśrayā-siddhatva*). Mindez a szanszkrit nyelvben járatosak számára egyértelművé teszi, hogy milyen olvasatot választot-tam, és egyszersmind meggyorsítja a szöveg értelmezését. Az alábbiakban közölt fejezetcímeket a NBhū könyvkiadásának szerkesztője, Yogendrānanda alkotta, éppen ezért szögletes zárójelben közlöm őket. Hasonlóképp szögletes zárójelben közlöm a fordításban azokat a részeket, amelyek nem szerepelnek a szanszkrit ere-detiben, de megkönnyítik a szöveg értelmezését.

NYĀYA-BHŪṢAṆA (RÉSZLETEK)

[A TUDATTALANOK FELÜGYELŐJE CSAKIS TUDATOS LEHET]

A karma sem működik magától, mert nem tudatos. Nem is működtet, hiszen sem-milyen tudattalan ok nem képes a tudattalan dolgokat felügyelni, mert nem külön-böznök, és mert nem tapasztaljuk [azt, hogy egy tudattalan dolog ilyesmire képes].

És ha az irányító tudattalan volna, akkor – mivel tevékenysége nem célirányos – az általa irányított dolgokból nem jönne létre térbelileg és más szempontból is meghatározott okozat; [csak olyan volna az,] mint például a szúrágás rajzolata [a fában]. Mert a meghatározott fajú élő és a meghatározatlan fajú élettelenek külön-féle külső és belső részeinek meghatározott, illetve meghatározatlan elrendeződé-sét nem képes olyan ok létrehozni, amely tudattalan és nem a megfelelő gondolat vezérli. Hiszen azt látjuk például, hogy a különfajta élő és élettelenek képmásainál a részek meghatározott fajta elrendeződése csak akkor jön létre a festőszerszámok-ból és anyagokból, ha értelmes [cselekvő] irányítja őket. Ugyanígy a vita tárgyát képező anyagok és eszközök kizárólag értelmes [lény] által irányítva hozzák létre okozatukat, mert tudattalanok, mint példánkban a kép anyagai és eszközei.²²

²² [cetanasyāivā-cetanādhiṣṭhātṛtvam] karmaṇo ,py a-cetanatvān na svataḥ-pravṛttir, nāpi pra-vartakatvaṁ, na hy a-cetano hetur a-cetanānām adhiṣṭhātā kaś-cid a-viśeṣād a-dṛṣṭatvāc ca. adhiṣṭhātur a-cetanatve ca nir-abhiprāya-vyāpāratvāt tad-adhiṣṭhitebhyo ghuṇādi-pada-vi-nyāsavan na deśādi-niyata-sva-bhāvaṁ kāryam upapadyeta. na hi sthāvara-jāṅgameṣv avaya-va-viśeṣānām bāhyānām ābhyantaranām ca niyatā-niyata-jātiyeṣu niyatā-niyatām eva racanām buddhi-viśeṣeṇā-niyamito ,cetano hetuḥ kartum śaknoti. buddhimad-adhiṣṭhitebhya eva hi citra-lekhādy-upādānōpakaraṇebhyaḥ sthāvara-jāṅgama-jāti-viśeṣākṛtiṣv avayava-racanā-

[NEM LEHETSÉGES, HOGY A FÖLDET ÉS A TÖBBI
(ELEMET) A LELKEK IRÁNYÍTSÁK]

Ha [azt mondanád, hogy] „mivel maga a tapasztaló [szubjektum] irányít, bizonyított dolgot bizonygatsz”²³ –

[A válaszom] nem, mert a test létrejötte előtt [a tapasztaló] nem tudatos és nem önálló. Hiszen senki sem csinál[na] magának testet azért, hogy a magzatléttel kezdődő szenvedésre jusson! Még amikor már tudatos és önálló lesz, akkor sem tud a testi nedveiről, szennyeiről, elemeiről és a láthatatlanról.²⁴ Hiszen ha úgy tevékenykedne, hogy ismeri a láthatatlant és a többi hatóerőt, akkor törekvései útjában sohasem állna akadály.²⁵

De ő a saját testében sem képes a csontot, velőt, férfi és női magot és egyebeket, valamint a szállításukra szolgáló különféle ereket megfelelően elrendezni. Arra sem képes, hogy a mindennapi testgyarapítás végett nedvekké, szennyekké és elemekké emésze az ételt, majd elkülönítve a különféle ereken a helyükre juttassa őket.

Ezzel azt is megcáfoltuk, hogy az apa hozza létre [a gyermeket]. Hiszen nem lehet valaki egy dolog megalkotója arra irányuló tudás, akarat és törekvés híján; különben mindennek mindenki létrehozója volna!²⁶ Ha valami pusztán a létezése alapján is cselekvő lehetne, akkor fennállna az a nemkívánatos következmény, hogy az éter is [cselekvő ágens]. Hiszen közismerten a hétköznapi és a tudományos szóhasználat szerint is csak az önálló teremtő, aki tudatosan, saját akaratából használja fel az anyagokat és eszközöket. Az önmagában tudattalan anyag és [eszköz] csakis akkor lehet egy meghatározott elrendeződés oka, ha a [cselekvő] tudatának, akaratának és törekvésének irányítása alatt áll, máshogyan nem; mint például egy agyagtömb. Ezért az, aki tudása, akarata és törekvése révén elrendezi az élőket és életteleneket legapróbb külső és belső összetevőit is: ő a Szentséges Úr.²⁷

viśeṣa-niyamōpalabdhiḥ. tathā ca vivādādhyaśitāny upādānōpakaraṇāni buddhimad-adhiṣṭhitāny eva kāryaṁ kurvanti, a-cetanatvāc citrādy-upādānōpakaraṇavad. iti. [NBhū(Y): 452.5; Pajor: *A korai njája istenképe*, 326.9]

²³ A vitapartner szerint a test működését a tudatos lélek felügyeli, így felesleges bizonygatni, hogy az irányító tudatos.

²⁴ A láthatatlan (*a-dṛṣṭa*) jelölheti a karma láthatatlan kényszerítő erejét.

²⁵ Ha pontosan tudná, hogy milyen erők munkálnak a világban, akkor nem próbálna olyanra, amire nem képes, ezért kizárólag olyanra törekedne, amire képes, ráadásul minden céljához azonnal tudatában lenne a nyerő stratégiának.

²⁶ Azaz ha a cselekvőnek nem kell tudnia róla, hogy mit is csinál, akkor bárkire mondhatjuk, hogy azt ő csinálta.

²⁷ [jīvanām kṣity-ādy-adhiṣṭhātṛtvaṁ na sambhavati]

“bhoktrāivādhiṣṭhitatvāt siddhaḥ sādhyate” iti cet.

na, śārīrōtpatteh prāk tasyā-cetanatvād a-sva-tantratvāc ca. na hi garbhādi-duḥkha-prāpty-art-haṁ kaś-cid ātmanaḥ śārīrādikaṁ karoti. yadāpi tasya caitanyaṁ svātantryaṁ ca bhavati, tadā-

[AZ ŰRNAK NINCS TESTE]

Éppen ezért nincs neki teste. Hiszen ha testtel rendelkezne, és például a kezével hatna az élettelenekre,²⁸ mint a fazekas, akkor látható volna. És mivel a legfinomabb belső erekhez a kéz nem fér hozzá, a nedvek nem áramolnának, ezért például az alak megváltozása, a tagok növekedése vagy gyarapodása nem lenne lehetséges. És [ha volna teste,] sújtaná például szenvedés is, és attól legyűrve ereje is gyengülne; így például az élettelenek nem keletkeznének és növekednének folyamatosan úgy, ahogy kell.

És így, erőtellenül és testhez kötve még egy test vagy egy fa oka sem lehetne, hát még akkor a földnek vagy egy hegynek.²⁹

* * * * *

pi na tad-rasa-mala-dhätv-a-dṛṣṭâdi-viṣayaṁ jñānam. a-dṛṣṭâdi-śaktim api hi jñātvā pravartamānasyēcchā-vighātaḥ kva-cid api na syāt.

na cāyaṁ sva-śarīre ,py asthi-majja-śukra-śoṇitâdinām tat-saṁcāraṇāya nâḍi-viśeṣāṇām ca yat-hârham saṁniveśaṁ kartum jānâti. nâpi pratidinām śarīrôpacayârtham rasa-mala-dhātu-bhāvenâhāram pâcayitvâ rasâḍin pṛthak pṛthak kṛtvâ nâḍi-viśeṣair yathâ-sthānam saṁcārayitum śaknoti.

etena pitror api kartvām niśiddham, na hi tad-viṣaya-jñānēcchā-prayatnâ-bhāve ,pi tat-kartvām yuktam, sarvasya sarva-kartvâ-prasaṅgât. sati bhāva-mâtreṇâpi kartvite vyomâder api kartvâ-prasaṅgât. yo hi jñātvâ svēcchayôpâdânôpakaraṇâni prayuṅkte, sa eva loke śâstre ca sva-tantraḥ kartēti prasiddhas. tad-buddhīcchā-prayatna-niyamitānām evôpâdânâdinām svayam a-cetanānām pratiniyata-saṁniveśâdi-hetutvām yujyate, nānyathâ mṛt-piṇḍâdinām iva. tad yo ,sau sthāvara-jarṅgameṣv antar-bahir-vartinām sūkṣmānām apy upâdânâdinām jñānēcchā-prayatnair niyamayitâ, sa bhagavān Īśvaraḥ. [NBhū(Y): 452.15; Pajor: *A korai njája istenképe*, 330.19]

²⁸ Ebben a fejezetben Bhāsarvajña az élettelen dolgok (*sthāvara*) alatt feltehetően a növényeket érti.

²⁹ [Īśvarasya śarīrâ-bhāvaḥ]

śarīrâdi-rahito ,py ata evāyam. śarīri hi hastâdinâ sthāvarâdiṣu vyâpāram kurvan, kulâlâdivat, pratyakṣa eva syāt. antaḥ-suṣīreṣu cātisūkṣmeṣu hastâder an-avakâśâd rasâdi-saṁcāraṇam na syāt, tataś ca sva-rûpa-parivartāvayava-vṛddhi-puṣṭy-âdikam na syāt. duḥkhâdi-yoge ,pi tad-abhibhavana śakti-vyâghâtât sâtatyena ca sthāvarâdinām yathârham utpatti-vṛddhy-âdikam na syât. iti.

evam ca śarīra-vṛkṣâdikâryam apy an-īśvaraḥ śarīrâdi-yogī ca kartum na śaknoti, kim uta bhū-bhū-dharâdi-kâryam. iti. [NBhū(Y): 453.3; Pajor: *A korai njája istenképe*, 332.16]

[AZ ÚR MINDENTUDÁSÁT CÁFOLÓ ÉRVELÉS ELVETÉSE]

„Az Úr megismerése³⁰ nem [vonatkozik] minden tárgyra; ugyanis megismerés; akárcsak a mi megismeréseink” – a fentiek alapján³¹ az ilyen [érvekre] is, ahogy azt már korábban is mondtuk, úgy kell tekinteni, hogy vagy az alanyt megragadó ismeretforrásunk cáfolja,³² vagy a szubsztrátum nem bizonyított.³³ Ugyanis már mondtunk, hogy amennyiben a Szentséges nem mindentudó, akkor a végtelenül [sok] okozat létesülése nem lehetséges. Mert lehetetlen, hogy nem irányított tudattalan okokból okozatok létesüljenek; és nem lehet irányító az a hatóerő, amelyről nem döntöttük el, [hogy szubsztrátuma bizonyított-e vagy sem]. És aki valamennyi okozat anyagi okát és egyéb [okait] felfogja, az bizonyosan mindentudó.³⁴

* * * * *

[AZ ÚR TUDÁSA ÉRZÉKI TAPASZTALAT]

Ha [azt mondanád, hogy] az a kérdés, hogy szem nélkül hogyan lát – Metaforikus értelemben [lát]. A metafora célja az, hogy elhárítsa azt a kételyt, miszerint az ő tudása nem teljes; [a metafora] alapja pedig az, hogy a látási megismeréshez hasonlóan az Úr megismerése természetét tekintve közvetlen észlelés. Ugyanis neki minden dolog közvetlenül észlelhető, mint a saját tenyere.³⁵ Ezzel az

³⁰ Az Úr megismerését (*Īśvara-jñāna*) a következő részlet végén olvasható konklúziót követően az *Úr tudása* alakban fordítom. Ezzel igyekszem árnyalni a fordításban a filozófiai dilemmát. Ugyanez a *jñāna* szerepel az Úr mindentudása (*Īśvara-jñatva*) kifejezésben is.

³¹ Az alapján, hogy Isten rendelkezik megismeréssel (*jñāna*).

³² Az alanyt megragadó ismeretforrásunk az istenérv, amely révén világosan belátjuk, hogy Isten létezik.

³³ A „szubsztrátum nem bizonyított” (*āśrayā-siddhatva*) egy érvelési hiba. Amennyiben a vitapartner nem fogadja el a szubsztrátum, azaz az alany létét, úgy nem is állíthat róla semmit. A szubsztrátum ebben az esetben Isten; ha a vitapartner nem fogadja el Isten létét, akkor nem állíthatja róla, hogy nem mindentudó.

³⁴ [Īśvarā-sarva-jñatva-sādhana-nirāsaḥ]

etenā-sarvārtham Īśvara-jñānam; jñānatvād; asmad-ādi-jñānavad.

ity-evam-āder api dharmi-grāhaka-pramāna-bādhitatvam āśrayā-siddhatvaṁ vā pūrvōktaṁ draṣṭavyaṁ. “na hy a-sarva-jñatve bhagavato ,n-anta-kāryōtpattih sambhavaty, an-adhiṣṭhi-tebhyo ,cetana-hetubhyaḥ kāryōtpatty-a-sambhavād, a-niścita-kāraka-śakter adhiṣṭhāt-va-sambhavāc cē”ty uktaṁ “samasta-kāryāṅām upādānādy-avaboddhṛtve ca siddham sarva-jñatvam” iti. [NBhū(Y): 462.7; Pajor: *A korai njája istenképe*, 354.7]

³⁵ Vagy talán úgy érti a szerző, hogy mintha csak a tenyerében lenne.

„érzéki észlelet” szóhasználatot is megmagyaráztuk. Az Ūr *megismerése* nem szó szerint érzéki észlelet, mert nem hoz létre [új] ismeretet;³⁶ és nem is azért érzéki észlelet [az Ūr *megismerése*], mert érzék kelti, hiszen az örök [tudás].³⁷

[ANNAK BIZONYÍTÁSA, HOGY AZ ŪR TUDÁSA ÖRÖK]

Ha [azt kérdeznéd, hogy] honnan [tudható, hogy] örök –
Következtetésből és a hagyományból. Közülük a következtetés ez: „az Ūr tudása örök; mert (a szag, a bűn, illetve a hang anyagi okától különböző) örök szubsztancia specifikus minősége; mint például a víz atomjainak színe.”³⁸ Értelmezésképp: a szag anyagi oka a föld, a bűné az esendő lélek,³⁹ a hangé az éter; [az Ūr tudása] ezektől különböző örök szubsztancia minősége.⁴⁰ Itt azért beszélünk az örök szubsztancia minőségeiről, hogy például az okozat-vízre⁴¹ vonatkozó kivételeket elkerüljük. Azért specifikumokról beszélünk, hogy elkerüljük azokat a kivételeket,

³⁶ A *nyāya* szerint ismeret vagy tudás az, amely az érvényes ismeretforrások révén jött létre. Isten tudására éppen ezért nem használhatjuk fenntartások nélkül a tudás kifejezést, hiszen az ő tudása örök, nem létesül.

³⁷ [Íšvara-jñānasya pratyakṣatvam]

“cakṣuṣā vinā katham paśyati?” iti vyavahāra iti cet.

upacārāt. taj-jñānasyā-pariṣphuṭatváśānkā-nivṛttir upacārasya prayojanaṁ; nimittam punaś cākṣuṣeṇa jñānena sādharṇyam Íšvara-jñānasyāparokṣākāratvam. tasya hi sva-kara-talavat sarvo ,rtho ,parokṣa evēti. etena pratyakṣa-vyavahāro ,pi vyākhyātaḥ: pramā-janakatvā-bhā-vān nēśvara-jñānaṁ mukhyaṁ pratyakṣaṁ, nāpy akṣa-janyatvena pratyakṣaṁ, nityatvāt. [NB-hū(Y): 463.7; Pajor: *A korai njája istenképe*, 358.1]

³⁸ Az érv a következő: a legtöbb örök szubsztancia specifikus minőségei örökök, mint például a vízatomok színe; van azonban kivétel is. Pontosan három olyan örök szubsztancia van, amelyekre ez nem igaz. „A szag anyagi oka” (vagyis a szag minőséget hordozó szubsztancia) a föld-atom, amelynek specifikus minősége, hogy van szaga, színe, íze és tapintható érzetminősége – csakhogy a színe kiegészítéssel megváltozhat. „A hang anyagi oka” az éter, amelynek specifikus minősége nem örök – néha a hang hallható, néha nem. „A bűn anyagi oka” az esendő lélek, amelynek specifikus minőségei nem örökök – a bűntől meg lehet szabadulni. Mivel azonban Isten nem egyike ennek a három kivételes esetnek (föld, éter, lélek), ezért az ő specifikus minőségei örökök.

³⁹ Az esendő lélek (*a-parātman*) az emberi (vagy állati stb.) lélek. Habár Isten is lélek, az esendő lelektől merőben különbözik. A NSā és a NBhū terminológiája szerint Isten a legfőbb lélek (*parātman*).

⁴⁰ A szanszkrit eredeti ebben a mondatban és a következőkben a bekezdés végéig a kommentár-műfajra jellemző mondatelemzéseket használ. Ezeket lehetetlen szó szerint magyarra fordítani.

⁴¹ A vízatom nem okozat, hiszen örök. Minden más folyadék „okozat-víz”, például egy esőcsepp vagy a kókusztej.

amelyek az örök szubsztanciák [nem specifikus] minőségeire vonatkoznak, mint például az érintkezésre [amely nem örök minőség]. Ennek ellenére van kivétel: a kiegészítő dolgok [színe], az esendő lélek specifikumai és a hang révén. Ezek kizárása végett szerepel a megszorítás: „a szag, a bűn, [illetve a hang anyagi okától különböző].”

– Csakhogy nem egyértelmű [az érv]! A tökéletes jögi⁴² a szag, [a bűn, illetve a hang] anyagi okától különböző dolog, neki specifikus minősége a tudás – és az mulandó.”

– Ez nem így van, hiszen nem csak az *ok*, ami [épp most] működik.

Hát akkor?

Az is, ami működni fog, avagy [korábban] működött. Mert a nyelvészek szerint a nem meghatározott idejű fogalmak mindhárom időben léteznek. A köznyelvi szóhasználat is ilyen: „Ebből az okból *jött létre ez az okozat*.” Az is közismert, hogy az okozatra, illetve az okra következtetés jövőbeli, illetve múltbeli tárgy vonatkozik.⁴³

Ezért a „mert a szag, a bűn...” kezdetű mondat ezt jelenti: „örök a Legfőbb Úr tudása; mert örök szubsztancia specifikuma [és] nem a föld, az éter vagy a létforratagot [járó] lélek a szubsztrátuma; mint például a vízatom színe.”

Ha [azt mondanád, hogy] a Legfőbb Úr kívánsága és erőfeszítése alapján nem egyértelmű [az érv] –

[A válaszom] nem, mert ugyanez az érv bizonyítja, hogy ez a kettő is örök, és nem képeznek kivételt a bizonyítandó alól.⁴⁴

* * * * *

⁴² A tökéletes jögi (*parama-yogin*) elérte a megszabadulást a létforratagból, többé nem születik újra, lelke teljesen megtisztult, büntelen: azaz immár nem „anyagi oka” a bűnnek. Tehát nem tartozik az érvben nevesített kivételek körébe, ezért az érvnek vonatkoznia kellene rá. Specifikus minősége, sajátos tudása azonban nem örök, hiszen a jóga gyakorlása során alakult ki. Így, úgy tűnik, cáfoló ellenpélda az érvre.

⁴³ Tehát a tökéletes jögi büntelen ugyan – azaz a jelenben vagy a jövőben nem hoz létre már bűnt, mégis bűn „anyagi oka”, hiszen korábban vétkezett. Ahogyan az anya is oka a gyermekének, még ha maga már régesrég túl is van a termékeny életkoron.

⁴⁴ [Íšvara-jñānasya nityatva-sādhanam]

“nityatvaṁ kuta?” iti cet.

anumānād āgamāc ca. tatra “nityaṁ paramēšvara-jñānaṁ; gandhā-dharma-dhvanī-samavāyī-kāraṇārthāntara-nitya-dravya-višeṣa-guṇatvāt; toyādi-paramāṇu-rūpādivad” ity anumānam. “gandhā-dharma-dhvanī[nāṁ samavāyī-kāraṇāni kṣitya-a-parātmākāśāni; tebhyo ,rthāntaraṁ yan nityaṁ dravyaṁ, tad-guṇatvād” ity arthaḥ. tatra kārya-toyādi-guṇair vyabhicāra-nivṛṭty-arthaṁ nitya-dravya-guṇa-grahaṇam; nitya-dravya-guṇaiḥ saṁyogādibhir vyabhicāra-nivṛṭty-arthaṁ višeṣa-guṇa-grahaṇam. tathāpi pāka-jaiḥ a-parātma-višeṣa-guṇaiḥ śabdena ca vyabhicāraḥ. tan-nivṛṭty-arthaṁ gandhā-dharmēty-ādi-višeṣaṇam.

[MIÉRT MONDHATJUK, HOGY AZ ÚR LÁT, HA NEM A TÁRGY
HOZZA LÉTRE AZ ÚR TUDÁSÁT]

– Ha az *Úr tudása/megismerése*⁴⁵ a tárgyával nem foglalkozik, és nem is a tárgyból származik vagy nem a [tárgy] az esszenciája, akkor hogyan mondhatjuk, hogy *Ő látja* a tárgyat?

Nem [úgy értjük]. Vele a tárgy mindössze relációban áll, erre mondjuk, hogy „*Ő látja;*” mint ahogy a múltbeli vagy jövőbeli tárgyakat.⁴⁶ Ezt már kifejtettük.⁴⁷

* * * * *

[AZ EGÉSZ VILÁGNAK CSAK EGY TEREMTŐJE VAN]

Nemde azt tapasztaljuk, hogy egy okozatnak lehet egy létrehozója és sok is, továbbá sok [okozatnak] is lehet egy és sok [létrehozója] is. Akkor honnan vesszük, hogy az egész világnak egyetlen *Űr* a teremtője, nem pedig többen, akik nem [teljhatalmú] istenek?

nanu “parama-yogī gandhādi-samavāyi-kāraṇebhyo ,rthāntaraṁ, tasya viśeṣa-guṇo jñānaṁ, tac cā-nityam” ity an-ekāntaḥ.

nāitad asti, na hi “karoti” ity eva kāraṇaṁ.

kiṁ tarhi?

“karīṣyaty akārṣīd” ity api, yasmād “a-nirdiṣṭa-kālāḥ pratyayās triṣv api kāleṣu bhavanti” iti śabda-vidāḥ. “tataḥ kāraṇād idaṁ kāryaṁ niṣpannam” ity-ādi-vyavahāro ,py asti, kārya-kāraṇā-numānayaṛ atitān-āgata-viśayatva-prasiddheś ca.

tad ayam artho gandhā-dharmēty-ādi-vākyasya – “nityaṁ paramēśvara-jñānaṁ; kṣity-ākāśa-saṁsāri-puruṣān-āśritatve sati nitya-dravya-viśeṣa-guṇatvā[t; s]alilādi-paramāṇu-rūpādivad” iti. “paramēśvarēcchā-prayatnābhyām an-ekanta” iti cet.

na, tayor apy ata eva hetor nityatva-siddheḥ sādhyena vyabhicārā-bhāvāc cēti. [NBhū(Y): 463.13; Pajor: *A korai njája istenképe*, 358.7]

⁴⁵ Az ellenvetés egy korábbi dilemmára utal vissza, amely egy fentebbi lábjegyzetünkben olvasható.

⁴⁶ Istenben megvan minden múltbeli, jelen és jövőbeli tárgyra vonatkozó tudattartam, de ezek nem a tárgyakból származnak. Istenben inherensen megvan a mindentudás, azaz minden lehetséges tárgyra vonatkozó tudás. Az egyes tudattartamok relációban állnak a tárgyakkal, hiszen arra vonatkoznak. Tehát a reláció fennáll, de nem a tárgy okozza Isten tudását. Ez természetesen provokálná azt a kérdést, hogy létezik-e szabad akarat a világban, de a szerző erre nem tér ki.

⁴⁷ [Īśvara-jñānā-janakatve `rthasya dṛṣṭatvādi-vyavahārah]

yadīśvara-jñānaṁ nārthe vyāpriyate nāpy arthād utpannaṁ tat-sva-bhāvaṁ vā, tataḥ kathaṁ tenārtho dṛṣṭa? ity ucyate.

na, tena sambaddha evārthas; “tena dṛṣṭa” ity ucyate; atitān-āgatārthavad ity uktam. [NBhū(Y): 468.26; Pajor: *A korai njája istenképe*, 368.10]

Erre azt mondjuk, hogy aki a jól átlátott okokat használja, viszont azok őt nem használják, azt nevezzük „önálló teremtőnek.” Na de aki nem [teljhatalmú] isten, az az atomok, a láthatatlan [karma] és egyebek, valamint a föld, a hegyek, a testek belső részei és egyebek tekintetében mindezeket jól átlátó használójuk nem lehet. Itt még sok nem [teljhatalmú] isten is [csak] úgy alkotója a földnek és a többinek, mint egy pompás palotának egy sereg csecsemő.

Vagy talán azt szeretnéd, hogy például a földet teremtő istenből legyen sok?

Ezzel ellentmondanál a saját tételednek. Nagy ügyességről árulkodik a nem-kívánt [tétel] elhárításában, ha az *egy* elutasítása végett elfogadod a *sokat*!

Továbbá, vajon ezek az istenek rendelkeznek isteni erővel, mindentudók és hatalmuk végtelen, vagy nem? Ha igen, akkor semmi hozadéka nincs a több isten feltevésének, mert felesleges. Ha viszont nem, akkor nekik is van valamilyen uruk, aki irányítja őket. Ellenkező esetben hogyan tudnák állandó összhangban véghezvinni például a világ teremtését?⁴⁸

BIBLIOGRÁFIA

- Collins, Charles Dillard: *The Iconography and Ritual of Śiva at Elephanta*. State University of New York Press, 1988.
- Frauwallner, Erich: *History of Indian Philosophy*. Vol II. Transl. V. M. Bedekar. Delhi, Motilal Banarsidass, 1997 (1973).
- Joshi, Laxmesh V.: *A Critical Study of the pratyakṣa pariccheda of the Nyāyabhūṣaṇa of Bhasarvajña*. Gujarat University: doktori disszertáció, 1978.
- Narayanan, T. K.: *Nyāyasāra of Bhāsarvajña, a Critical Study*. Thesis Submitted to the University of Kerala for the Degree of Doctor of Philosophy, Kerala, 1981.
- Nbhū (A) *Nyāya-bhūṣaṇa* kézirat – Pāṭan, Hemacandra Jñāna-mandir: 10717.
- Nbhū (B) *Nyāya-bhūṣaṇa* kézirat – Bhandarkār Oriental Research Institute: 625 6187–76.

⁴⁸ [sarvasya jagata eka eva kartā]

nanu cāikasyāpi kāryasyāikaḥ kartā, bahavaś ca dṛṣyante, tathā bahūnām apy eko bahavaś cēti. tat katham avagamyate: „sarvasya jagata eka evēśvaraḥ kartā, na tu bahavo ‚n-īśvara” iti?

uktam atra yaḥ paridṛṣṭāni kāraṇāni prayuṅkte, taiś ca na prayujyate, sa “sva-tantraḥ karte” ty ucyate. na cān-īśvarasya paramāṇv-a-dṛṣṭādiṣu bhū-bhū-dhara-śarīrābhyanarāvayavādiṣu ca paridarśana-pūrvakam prayoktṛtvaṁ sambhavati. tatra bahavo ‚py an-īśvaraḥ kṣity-ādeḥ kartāraḥ prāsāda-viśeṣasyēvā-samkhyātā api stanam-dhayā. iti.

athēśvara eva bahavaḥ kṣity-ādeḥ kartāra iṣyante.

tathā saty apasiddhāntas te prāpnoti. eka-nir-ākarane ca bahv-abhyupagamo ‚n-iṣṭa-parihāre ‚tikauśalam khyāpayati!

kim ca teśām īśvaraṇām kim aiśvaryaṁ sarva-jñatvam an-uttamā śaktiś cāsti, na vā? yady asti, tadā an-ekēśvara-kalpanayā na kim-cid, vaiyarthya. atha nāsti tadā teśām niyamayitā kaś-cit prabhur asti. anyathā katham a-virodhena sadā jagad-utpatty-ādiṣu pravarterann iti? [NBhū (Y): 476.5; Pajor: *A korai njája istenképe*, 374.10]

- Nbhū (Y) Yogendrānandaḥ, Svāmī (ed.): *Nyāyabhūṣaṇam*. Vārānasī, ṣaḍdarśanaprakāśanagranthamālāyāḥ prathamam puṣṭam, 1968.
- Pajor Sándor: „A korai nyāya istenérve.” *Vallástudományi Szemle*, 2018/3, 9–24.
- Pajor Sándor: *A korai njāja istenképe és atomizmusa*. Budapest: ELTE doktori disszertáció, 2020.
- Potter, Karl H. (ed.): *Encyclopedia of Indian Philosophies. II. Indian Metaphysics and Epistemology: The Tradition of Nyāya-Vaiśeṣika up to Gaṅgeśa*. Delhi, Motilal Banarsidass, 1977.
- Thakur, Anantalal (ed.): *Nyāyabhāṣyavārttika of Bhāradvāja Uddyotakara*. Delhi, Indian Council of Philosophical Research, 1997.